

**Az izlandi reformáció és reneszánsz hatásai a
kultúrára és tudományra Skandináviában (1550-
1750)**

Jelige: ingjald888

XXXII. OTDK

Humántudomány Szekció

Bevezetés

A köztudatban Izland az egyetlen ismert városa, Reykjavík, a gejzírek és a vulkánok (különösen az európai légiközlekedést 2010-ben hosszú időre megbénító kitörést produkáló és sok ország lakója számára kimondhatatlan Eyjafjallajökull vulkán¹) igen hideg és távoli hazája. Valójában ez az alig kb. 324.000 lakosú ország, de főleg gazdag történelme azonban sokkal többet rejt magában.²

Középkori és újkori történelmét mélyebben áttekintve ugyanis kiviláglik, hogy páratlanul gazdag és egyedülálló kultúra virágzott már akkor is e szigeten. Az, hogy mindezt a tudományos és kulturális kincsestárát a korabeli Európa szinte minden államától igen eltérő politikai, egyházi és társadalmi környezetben és a kontinenstől nagymértékben elszigetelve volt képes létrehozni, csak tovább emeli fényét. Az Izland középkorának véget vető és kezdetben fenyegetésként jelentkező reformáció és hatásai emelték végül csúcspontjára az ország kultúráját és helyezték évtizedekre Dánia (és egész Skandinávia) figyelmének középpontjába. Ennek a folyamatnak és eredményeinek a bemutatása jelen dolgozat fő célkitűzése.

A szerző szeretné bemutatni, hogy az izlandi reformációtól az izlandi felvilágosodásig terjedő több mint kétszáz éves időszakban (1550-1770)³ hogyan töltött be fokozatosan egyre fontosabb szerepet Izland Skandinávia tudományos és kulturális életében, valamint hogy ehhez hogyan járult hozzá a *reformáció* és az azt követő másfél században az *izlandi reneszánsznak* nevezett időszak, amely nagyon jelentős „kultúrsokkot” okozott a skandináv országokban, legfőképpen a szigetet akkor uraló Dániában. A dolgozatíró reményei szerint jelen munkával sikerül majd egy rövid és színes összefoglalást adnia a történelem és kultúrtörténet hazánkban eme igen kevésbé ismert részterületéről, amely véleménye szerint méltán tarthat számot a magyar kutatók és történelmet kedvelők érdeklődésére; a reformáció és/vagy kora újkor bármely részét kutatók/kedvelők számára pedig különleges „csemege” megismerésének lehetőségét kínálja eme szerény, áttekintő jellegű dolgozat.

¹ Általánosságban l.: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Eyjafjallaj%C3%B6kull> (2014. június 20.) és <http://is.wikipedia.org/wiki/Eyjafjallaj%C3%B6kull> (2014. június 20.)

² Az adatokról és általánosságban Izlandról l. bővebben: <http://is.wikipedia.org/wiki/%C3%8Dsland> (2014. június 20.)

³ Ezt az időszakot az izlandi kutatók anyanyelvükön *Lærdómsöldnek* („a tanulás kora”) nevezik; l.: <http://is.wikipedia.org/wiki/L%C3%A6rd%C3%B3ms%C3%B6ld> (2014. június 20.)

I. Az előzmények: a középkori izlandi egyház

1. Katolikus egyházi központok és küzdelmük az önállóságért a független Izland idején (1000-1267)

Mielőtt azonban sor kerülne a dolgozat fő témájának kifejtésére, elengedhetetlenül fontos, hogy nagyon röviden bemutatásra kerüljenek az izlandi kereszténység korai századainak legfőbb eseményei és jellegzetességei, amelyek nélkül minden későbbi vizsgálódás lába alól húznánk ki a biztos talajt. Ezért első lépésként a kereszténység felvétele a függetlensége elvesztése között eltelt időszak egyházát és kulturális életét kell górcső alá venni.

Izland a hagyomány szerint 1000-ben, egy kb. 130 éves pogány periódust (870-1000) lezárva lett kereszténnyé. Az új hit mellett az *Alþing*, Izland „parlamentje” és máig működő legősibb intézmény döntött, miután több misszionárius püspök is járt a szigeten (többnyire eredménytelenül), de a legfőbb ok a növekvő norvég fenyegetés volt, ahol akkoriban a kereszténységet energikusan és ellentmondást nem tűrően terjesztő I. Olaf Tryggvasson király (995-1000) uralkodott. A nyílt harcot és a fő kereskedelmi partnerével való törést elkerülendő a kereszténység felvétele politikai döntés volt, és kezdetben igen elnézően álltak a pogány hagyományokhoz ragaszkodókhoz. Ezt követően Izland a hamburg-brémai érsekség fennhatósága alá került és évtizedekig nem volt saját egyházi vezetője, csupán a helyi papok képviselték a katolikus egyházat az országban.⁴

A helyzet 1056-ban változott meg, mikor egy bizonyos Gizur *inn hvíti* („a fehér”) nevű befolyásos *goði*⁵ fia, Ísleifr Gizurarson püspöki felszentelése után haza nem tért német földről. A vesztfáliai Herford iskolájában tanult, ezzel egyike lett az első külföldön tanult izlandiaknak; hazatérése után megházasodott és apjához hasonlóan tekintélyes *goði* lett.⁶ Időközben a külföldi misszionárius püspökök iránti egyre növekvő elégedetlenség miatt az izlandiak úgy döntöttek, hogy saját püspököt választanak maguknak, maguk közül. Erre a feladatra akkoriban majdhogynem Ísleifr volt az egyetlen alkalmas jelölt, ezért az *Alþing* ellenvetés nélkül megszavazta őt erre a posztra 1055-ben. Megválasztását követően először a III. Henrik német-római császárhoz (1046-1056), majd II. Viktor pápához (1055-1057) ment

⁴ BYOCK, Jesse: *Viking Age Iceland*. London (Penguin) 2001, 298-302.

⁵ Világi vezető és pap a középkori Izlandon, nem-izlandi kutatók gyakran „törzsfőként” fordítják. A *goðik* lényegében az ország arisztokráciáját alkották. L. bővebben: BYOCK, Jesse: i. m. 2001, 66-69.

⁶ BYOCK, Jesse: i. m. 2001, 305-306.

jóváhagyásért, utóbbira azért volt szükség, mert III. (Keménykezű) Harald norvég király (1047-1066) nem ismerte el a brémai érsek joghatóságát az izlandi egyház felett. A pápa szavatolta számára a későbbi brémai beiktatás érvényességét, így 1056. május 26-án Brémában hivatalosan is az izlandiak és grönlandiak (!) püspökévé szentelték Ísleifr-t. Egy rövid norvégiai kitérő után végül 1057-ben tért haza, ahol Skálholt nevű farmján élt és próbálta kiterjeszteni joghatóságát és érvényesíteni az egyházi jogot a szigeten, kevés sikerrel. Az nem ismert, hogy felszentelése után világi vezetőként milyen tevékenységet fejtett ki; 1080-ban halt meg, Izland egyetlen hivatalos székhely nélküli püspökeként.⁷

A püspöki székből fia, Gizur Ísleifsson követte (1082-1118), akit mai napig a tényleges egyházszervező püspökök és az egyik legnagyobb hatású egyházfőnek tartják Izlandon. Az *Alþing* 1081-ben választotta meg, 1082-ben szentelték fel Magdeburgban, majd szintén rövid norvégiai tartózkodás után érkezett meg hazájába. Több meghatározó esemény kötődik a nevéhez: sikerült bevezetnie a rendszeres egyházi tizedet 1097-ben (Skandináviában elsőként!), Skálholt nevű családi farmját az egyháznak adományozva pedig létrehozta az ország első hivatalos püspöki székhelyét. Továbbá az északi hívők kérésére 1106-ban lemondott joghatósága egy részéről, hogy a központjától távol fekvő északi részekben önálló püspökséget hozhassanak létre, melynek Hólar lett a székhelye, első püspöke pedig a máig az egyik nemzeti szentként tisztelt Jón Ögmundarson (1106-1121) lett.⁸

Jón Ögmundarson a néhai Ísleifr püspök tanítványa volt, és talán külföldön is tanult, de ez nem bizonyított. Ami bizonyos, hogy járt Rómában és útja során megtalálta a hosszú idő óta elveszettnek hitt és híresen művelt Sæmundr Sigfússon *inn fródit* („a tanult”)(1056-1133), aki Izlandon neves iskolát működtetett.⁹ Hazatérésekor már felszentelt pap volt, és mikor az első hóleri püspököknek választották, már megváltozott viszonyok között került sor felszentelésére: 1104 óta ugyanis a skandináv metropolita a dániai Lund érseke volt.¹⁰ A beiktatásra 1106-ban került sor, ezt követően pedig Jón püspök lázasan munkálkodott a kereszténység erősítésén egyházmegyéjében. A forrásokból ugyanis az tűnik ki, hogy Izland északi részein az új vallás még nem vert biztos gyökeret és rengeteg korábbi hagyomány

⁷ JÓHANNESSON, Jón – BESSASON, Haraldur (transl.): *A History of the Old Icelandic Commonwealth. Íslendinga saga. University of Manitoba Icelandic Studies Vol. II.* Winnipeg (The University of Manitoba Press) 2006, 144-146.

⁸ JÓHANNESSON, Jón – BESSASON, Haraldur (transl.): i. m. 2006, 147-153.

⁹ JÓHANNESSON, Jón – BESSASON, Haraldur (transl.): i. m. 2006, 153-154.

¹⁰ BYOCK, Jesse: i. m. 2001, 302.

maradt fenn, amit Jón püspök nem tűrt meg püspökségében. Elrendelte a rendszeres misézést, az ünnepeken való rendszeres részvételt, a kereszttetést bizonyos helyzetekben és kötelezővé tette az Apostoli Hitvallás, a Miatyánk és az Üdvözlégy ismeretét mindenkinek. Továbbá az ő nevéhez kötődik (a pogány hagyományok elleni harc egyik lépéseként) a hét napjai nevének megváltoztatása is, és ezzel Izland lett az egyetlen germán gyökerekkel rendelkező ország, amely nem az ősi germán napneveket használta.¹¹ Többen feltételezik, hogy e döntései háttérében az állhatott, hogy római útja során hatással volt rá a Cluny apátságából kisugárzó reformszellem, de erre nincs kétséget kizáró bizonyíték, valamint püspöki működése alatt több sarkalatos cluny reformelképzelés nem vert gyökeret; többek között nem tiltotta a papok házasságát, ő maga is kétszer házasodott élete során.¹² Az viszont kétségtelen, hogy sokat tett az izlandi oktatásért és művelődés fejlődéséért: ő volt az első püspök, aki hivatalos (latin vagy egyházi) iskolát alapított, Hólarban, amely az egyik legnevesebb és legkiemelkedőbb iskolává vált az évszázadok során az országban.¹³

Gizur és Jón megszilárdította a keresztény vallást és megalapozta későbbi gazdagságát és hatalmát a szigeten, így utódaikra már csak a hit alapelveinek kodifikációja maradt égető szükségként. Ezt a feladatot utódaik: Þorlákr Runólfsson skálholti (1118-1133) és Ketill Þorsteinsson hólari (1122-1145) püspökök teljesítették is;¹⁴ 1122-1133 közötti került sor a *Kristinn rétt* (egyházjogi törvénykönyv) összeállítására és lejegyzésére, kevéssel a világi törvények felülvizsgálata után. Ezek az egyházi rendelkezések Skálholtban 1275-ig, Hólarban 1354-ig maradtak érvényben, így igen tartósnak bizonyultak.¹⁵

Az eddig tárgyalt események mind egy nemzeti egyház belső törekvéseit tükrözik, hogy megerősítse és biztos alapokra helyezze magát. A 12. század végén azonban, ahogy befolyása egyre nőtt, itt is megjelent a *libertas ecclesiae*, a független egyház gondolata, amelynek egy igen harcias vezéralakja lett Izlandon, a később nemzeti szentként tisztelt Þorlákr Þórhallsson skálholti püspök (1178-1193). Támogatói között tudhatta a szintén e

¹¹ A korábban használt Týsdagr („Tyr napja”), Óðinsdagr („Óðin napja”) és Þórsdagr („Þór napja”) elnevezések helyett vezette be a þriðjudagr („harmadik nap”), a miðvikudagr („hétközép napja”) és a fimmtudagr („ötödik nap”) elnevezéseket. L. erről: JÓHANNESSON, Jón – BESSASON, Haraldur (transl.): i. m. 2006, 154-155.

¹² JÓHANNESSON, Jón – BESSASON, Haraldur (transl.): i. m. 2006, 155-156.

¹³ JÓHANNESSON, Jón – BESSASON, Haraldur (transl.): i. m. 2006, 156.

¹⁴ JÓHANNESSON, Jón – BESSASON, Haraldur (transl.): i. m. 2006, 160-161.

¹⁵ BYOCK, Jesse: i. m. 2001, 311-312.

célért Norvégiában reformokért küzdő Nicholas Breakspeare angol bíborost¹⁶ és utódát, a frissen alapított niðarósi¹⁷ érsekség metropolitáját, Eysteinn Erlendssont (1161-1188).¹⁸ Ez az 1152-ben alapított norvég érsekség vette át ugyanis a dán Lund joghatóságát az Orkney-szigetek, a Hebridák, a Feröer-szigetek, Izland és Grönland felett, amellyel a kommunikáció is sokat javult az izlandi és kontinentális egyházak között.¹⁹

Maga Þorlákr 1153-1159 között Párizsban és Lincolnban tanult, ahol teljesen az új egyházi mozgalom hatása alá került. Hazatérése után először Kirkjubær (1162-1168), majd az általa alapított Þykkvibær ágostonos monostorában élt (1168-1174). 1174-ben az egészségében megrendült Klængr Þorsteinsson skálholti püspök (1152-1176) utódjának választotta az *Alþing*, amelynek adminisztrációját azonnal át is vette. Két év norvégiai tartózkodás után 1178-ban tért haza felszentelt püspökként és azonnal hozzákezdett elképzelései megvalósításához, legfőképpen az egyházi birtokok és az egyházi tized teljes irányítás alá vételének érvényre juttatásához, valamint a világiak és papok életvitelével és erkölcsi életével kapcsolatban. Emiatt heves ellenállásba ütközött a gazdag *goðik* részéről, akik nem voltak hajlandók feladni korábbi jogaikat a saját birtokaikon álló templomokkal kapcsolatban, valamint a világiak és papok részéről egyaránt, akik nem akartak megválni feleségeiktől és ágyasaiktól.²⁰ Ennek hatására csupán kevés eredményt könyvelhetett el, és sok rendelkezését nem tudta véghezvinni, egy jelentős kivétellel: az akkori niðarósi érsek, Eiríkr Ívarsson (1189-1205) megtiltotta *goðik* pappá szentelését, amivel az elkövetkező évtizedekben jelentősen csökkentette a világi befolyást az egyházon belül. Azonban az egyház továbbra sem volt független és intézményesült, hanem egy igen erős laikus ellenőrzés alatt álló vallási szervezetként működött.²¹

Þorlákr püspök halála után törekvéseit egy másik reformer püspök, a hólari Guðmundr Arason (1203-1237) karolta fel és próbálta végre egyszer és mindenkorra rendezni ezeket a kérdéseket. De ahogy szellemi elődje, úgy ő sem járt sikerrel, csupán részeredményeket ért el. Életmódja is ellenkezést váltott ki a világi vezetőkől: az Európában akkoriban népszerűvé

¹⁶ A későbbi IV. Adorján pápa (1154-1159).

¹⁷ A mai Trondheim (Norvégia) középkori neve.

¹⁸ JÓHANNESSON, Jón – BESSASON, Haraldur (transl.): i. m. 2006, 179.

¹⁹ BYOCK, Jesse: i. m. 2001, 302.

²⁰ JÓHANNESSON, Jón – BESSASON, Haraldur (transl.): i. m. 2006, 179-190.

²¹ BYOCK, Jesse: i. m. 2001, 332-333.

váló eszme a szegény és alázatos életről Guðmundrt is megérintette, és kíséretével igen szerény körülmények között járta egyházmegyéjét, de a szedett-vedett kompániát a *goðik* sokszor nem engedték be saját birtokaikra.²² Ez a világi-klerikus szembenállás csak elmélyítette azokat a belső ellentéteket, amelyek az évtizedek óta belső harcoktól már hosszú ideje jelen voltak az izlandi társadalomban. Ez a feszültség azonban hatalmas lehetőséget adott a niðarósi érsekség, majd pedig IV. Hákon *inn gamli* („az öreg”) norvég király (1217-1263) kezébe: egyre nyíltabban tudtak beavatkozni Izland belső ügyeibe, és az 1260-as évek elején elérkezettnek látták az időt arra, hogy Izlandot a norvég korona fennhatósága alá rendeljék.²³ Ez az 1262-es, úgynevezett *Gizurarsáttmáli* („Gizurr megállapodása”) aláírásával meg is történt, amellyel az izlandiak elismerték a norvég király hatalmát Izlandon és adókötelezettséget vállaltak, cserébe a kereskedelmi jogokért és a belső rend fenntartásáért.²⁴ Azonban időközben az izlandi egyház is hatalmas részgyőzelmet aratott a világiakon. Ebben az időben ugyanis mindkét izlandi püspökség élén külföldi egyházfő állt,²⁵ akik nem voltak részesei sem az izlandi nemzeti egyházi eszmének, sem pedig a hosszú belharcoknak sem, így részrehajlás nélkül tudtak akaratuk szerint cselekedni. Ennek eredménye az 1253-as *Alþing* által hozott döntés lett, amely kimondta, hogy vitás kérdésekben a kánonjog minden esetben elsőbbséget élvez a világi joggal szemben, amely jogi téren az egyház győzelmét jelentette. Bár sokan tiltakozásból meg sem jelentek 1253-ban a tanácskozáson, és a törvény mindig is csak írott malaszt maradt, de a későbbiekben fontos alapja lett az egyházi vagyon és birtokok teljes egyházi kezeléséért folyó küzdelemnek.²⁶

²² BYOCK, Jesse: i. m. 2001, 333-335.

²³ BYOCK, Jesse: i. m. 2001, 334-335.

²⁴ JÓHANNESSON, Jón – BESSASON, Haraldur (transl.): i. m. 2006, 282-287.

²⁵ Sigvarður Þéttmarsson skálholti püspök (1238-1268) és Heinrekr Kársson hólari püspök (1247-1260) mindketten norvégok voltak.

²⁶ JÓHANNESSON, Jón – BESSASON, Haraldur (transl.): i. m. 2006, 214-216, 218-221.

2. Az izlandi katolikus egyház hatalma csúcsán: az egyházi központok a függetlenség elvesztésétől a reformációig (1262-1537)

Az izlandi egyház tehát jogi és igazgatási ügyekben megszerezte a főséget az országban, de a templomok többsége még mindig világiak kezében voltak és az egyházszervezet így képtelen volt ténylegesen függetlenedni az állam és a gazdag birtokosok hatalmától. 1269-ben azonban, Þorlákr és Guðmundr püspökök sikertelen küzdelmei után, fordulat állt be e téren is. Ekkor tért haza ugyanis Niðarósból Árni Þorláksson frissen felszentelt skálholti püspök (1269-1298), aki magával hozta Norvégiából az érsek rendeletét, amely minden templom és tized tulajdonjogáról való lemondást követelt meg a világiaktól az egyház javára. Egyházmegyéje kisebb birtokosai önként lemondtak e jogaikról, a gazdag birtokosok azonban továbbra is ellenálltak akaratának. Ezért 1272-ben egy egyháziakból és világiakból álló nagy küldöttség ment Norvégiába, hogy végső megoldást találjanak erre a vitára. Röviddel ezután, 1273 tavaszán jutott megegyezésre a niðarósi érsek és VI. Magnús *lagabætir* („törvényreformáló”) norvég király (1263-1280) a királyi és érseki-püspöki hatalom területeiről és korlátaikról, az így előállt helyzet pedig nagymértékben kedvezett Árninak és az egyház ügyének. 1273 nyarán a király Bergenben úgy határozott, hogy az úgynevezett *staðröket*²⁷ és templomfarmokat mind át kell adni az egyháznak, és csak a püspök joghatósága érvényesülhet felettük. Hazatérése után Árni rögtön nekilátott a döntés végrehajtásának, melynek eredményeképpen nagyon jelentősen megnőtt az egyház gazdagsága és birtokainak száma;²⁸ 1275-ben pedig sikerült elfogadtatnia az *Alþinggel* a *Kristinréttir nýit* („Új keresztény törvények”), amely felváltotta a korábbi egyházi jogi törvénykönyvet és törvénybe iktatta az egyház elsőségét jogi kérdésekben.²⁹

Azonban a végső győzelem kapujában elpártolt a szerencse a püspöktől: 1280-ban elhunyt VI. Magnúss, utóda pedig az alig 12 éves II. Eiríkr *prestahatari* („papgyűlölő”) lett, aki az anyakirálynéval és klérus-ellenes támogatóival kemény küzdelmet vívtak a norvég egyházzal. A király hatályon kívül helyezte apja összes, vallási ügyekkel kapcsolatos rendeletét és törvényét, 1283-ben pedig megérkezett az uralkodói rendelet is Izlandra, hogy minden elvett templomi birtokot vissza kell szolgáltatni a világiaknak és vissza kell állítani a korábbi egyházi törvényeket. Árni püspök nem tehetett mást, meghátrált, de az 1284-es

²⁷ A legjelentősebb egyházi központok és templomok megnevezése Izlandon.

²⁸ KARLSSON, Gunnar: *The History of Iceland*. Minneapolis (University of Minnesota Press) 2000, 96-97.

²⁹ BYOCK, Jesse: i. m. 2001, 312.

Alpingen tett kijelentése diplomáciai csúcsteljesítmény: megígérte ugyanis, hogy tiszteletben tartja a rendeletet addig, amíg az új niðarósi érseket ki nem nevezik (az előzőt 1282-ben száműzték Norvégiából), amennyiben ez nem ütközik az engedelmességgel, amellyel Istennek tartozik. Az elvett birtokok ezután visszakerültek korábbi tulajdonosaik kezébe és visszaállt a régi rend, amely azonban nem tartott sokáig.³⁰

1288-ban ugyanis II. Eiríkr ténylegesen átvette a hatalmat, és szakított a korábbi évek gyakorlatával; újra Norvégiába hívta Árnit és egy küldöttséget, hogy rendezzék a vitát. Egy évig semmilyen konkrét döntés nem született, utána pedig a király hadjáratra indult a dánok ellen, így az ügy tárgyalása megakadt. A források csak 1291-ben tudósítanak újra az eseményekről: ekkor tért haza a püspök Izlandra és nekilátott még egyszer utoljára az egyházi birtokok megszerzésének. Ez az akció újfent heves ellenállást váltott ki a világiak körében, de 1295-ben végül megérkezett a királyi rendelet, amelynek tartalma nem ismeretes, de valószínűleg ez vezethetett ahhoz a kompromisszumos megállapodáshoz az egyház és a világiak között, amelyet az 1296-97-es ögvaldsnesi egyezmény a király és a püspök között hivatalosan is megerősített. A megállapodás kimondta, hogy azok a templomfarmokat, amelyeket teljesen az egyház birtokolt, a püspök alá tartoztak, míg azok, amelyeknek csak a fele vagy kevesebb volt ténylegesen a birtokában, azok világi kézen maradtak.³¹ Ez nagyvonalakban azt jelentette, hogy az egyház felügyelete alá kerültek a gazdag egyházi központok, míg a kisebb, kevésbé jelentős templomok maradtak csak világiak birtokában. Bár ez nem a teljes siker volt, amiben Árni reménykedett korábban, az ezt megelőző évek eseményei tükrében ez nagy győzelem volt igazgatási téren az egyház számára.³²

Ezek az események a világi arisztokrácia helyzetének és vagyonának jelentős átalakulását hozták magukkal, továbbá az egyházat tették meg Izland leggazdagabb és leghatalmasabb birtokosának: az ország birtokainak egyharmada a püspökök kezében volt.³³ Ez a 14. és 15. században sem változott jelentősen, nem érintette hátrányosan sem a dán-norvég perszónálunió (1380), sem a Kalmari Unió, majd Izland dán fennhatóság alá kerülése sem (1397-1523).³⁴ Jelentős változást az egyház életében csak a reformáció hozott 1537-től.

³⁰ KARLSSON, Gunnar: i. m. 2000, 97-98.

³¹ Érdekeség, hogy a köztes ügyekről (az egyház egy adott farm felét vagy többet, de nem az egészét birtokolja) egyáltalán nem esik említés.

³² KARLSSON, Gunnar: i. m. 2000, 97-99.

³³ KARLSSON, Gunnar: i. m. 2000, 99.

³⁴ KARLSSON, Gunnar: i. m. 2009, 102.

II. A reformáció Izlandon (1537-1550)

1. Az új eszme megjelenése: izlandiak német és dán egyetemeken és hazai tevékenységük

Az előző fejezetben említett változás azonban lassan gyűrűzött be Izlandra. Az izlandiak között a nép körében szárba szökken, onnan útjára induló belső reformáció valószínűleg nem létezett, a források semmi erre utaló információt nem mutatnak.³⁵ A reformáció, azon belül is a lutheranizmus első megjelenésére és tartós jelenlétére is külföldiek részéről van bizonyíték: 1537 körül hamburgi kereskedők és hajósok építettek egy lutheránus templomot Hafnarfjörðurben, Izland délnyugati részén, ahol az új eszme szerint prédikáltak német pblébánosok.³⁶ Ezt a templomot a hamburgi kereskedők Szent Anna Társasága tartotta fenn, és több, német földön híres prédikátor megfordult itt már a kezdetektől, a német kereskedők pedig csak ezt a templomot látogatták. Arra viszont semmi jel nem mutat, hogy az izlandiak között térítettek volna, vagy, hogy izlandiak jártak volna az ott tartott lutheránus misékre. Maga a templom 1603-ig volt használatban, utána a német kereskedőknek el kellett hagynia Izlandot; 1608-ban pedig királyi rendeletre az összes, németek által épített épületet le kellett rombolni, így ezt a templomot is elpusztították.³⁷

Több kutató által elfogadott feltételezés az, hogy az Oddiban szolgáló pap, Jón Einarsson (1494 előtt-1539 után) lehetett az első, aki az új gondolatok szellemében prédikált a híveinek. Jón 1524-1527 között valószínűleg külföldön tanult, 1528-ban pedig már Oddiban volt pap, ahol határozottan fellépett a szentek tisztelete ellen, amiért Ögmundur Pálsson, az utolsó katolikus skálholti püspök (1521-1540) elűzte őt onnan. Azonban az újabb kutatások azt mutatták, hogy mindkét izlandi püspök nagy becsben tartotta őt; több nagyobb pozíciót is betöltött a környezetükben, és nem valószínű, hogy ez a misei prédikáció a szentek ellen valóban elhangzott, egyéb tevékenysége pedig, ami a reformációhoz kötné őt, nem ismert.³⁸

³⁵ KARLSSON, Gunnar: i. m. 2009, 128.

³⁶ EGGERTSDÓTTIR, Margrét: From Reformation to Enlightenment. In: Neijmann, Daisy (ed.): *A History of Icelandic Literature. Histories of Scandinavian Literature Vol 5*. Lincoln & London (University Press of Nebraska) 2006, 177.

³⁷ ÍSLEIFSDÓTTIR-BICKEL, Vilborg Auður: *Die Einführung der Reformation in Island 1537-1565*. Frankfurt am Main (Peter Lang) 1996, 135-136.

³⁸ ÍSLEIFSDÓTTIR-BICKEL, Vilborg Auður: i. m. 1996, 137-138.

Az viszont egészen biztos, hogy Ögmundur püspök környezetében, a skálholti püspöki székhelyen voltak olyanok, akik a lutheri tanok elkötelezett híveivé váltak. Mindegyikük külföldi tanulmányai alatt ismerkedett meg Luther tanításaival, amelyeket aztán fáradhatatlanul próbáltak terjeszteni is Izlandon a későbbiekben. Ez a fiatalokból álló kör volt a reformáció tulajdonképpen szellemi elindítója az izlandi reformációnak, több tagja később a legmagasabb pozíciókat is elnyerte. Kezdetben azonban titokban kellett működniük, ugyanis az öregedő Ögmundur püspök nem tűrte meg maga körül a katolikus tanítástól eltérő nézeteket vallókat.³⁹

Ennek a körnek hat fiatal, tanult izlandi férfi volt a tagja:

- (1) **Gizur Einarsson**, Izland első lutheránus szuperintendense (1540-1548);
- (2) **Oddur Gottskálksson** (1500/1515-1556), a hólari Gottskálk Nikulászon püspök (1496-1520) fia, aki az Újszövetség első izlandi fordítója volt;
- (3) **Eggert Hannesson** (1515/18-1583), későbbi ügyvéd és bíró;
- (4) **Pétur Einarsson** (1505 körül-?), későbbi híres evangélikus lelkész;
- (5) **Marteinn Einarsson**, Pétur féltestvére, Gizur Einarsson utóda a skálholti püspökségben, mint lutheránus szuperintendens (1548/49-1556);
- (6) **Gísli Jónsson**, későbbi lutheránus szuperintendens (1556-1587).⁴⁰

Mint látható, ez a kör később a reformáció első vezetőit adta Izlandnak, műveik pedig például szolgáltak a későbbi generációknak és követőiknek. Oddur Gottskálksson Újszövetség fordítása említésre került már (amelyet először 1540-ben Roskildében, Dániában,⁴¹ másodszor pedig 1546-ban Rostockban, német földön⁴² nyomtattak ki), de említésre méltó még Gizur Einarsson Sirák fia könyve és Bölcsesség könyve fordítása az Ószövetségből,⁴³ valamint Gísli Jónsson Melanchton-fordítása (*Margarita theologica* címen kivonatos fordítást készített Melanchton *Loci communes*éből) és saját zsoltároskönyve, a *Gíslasálmar*.⁴⁴ Írói és fordítói tevékenységükkel egy korszak alapjait fektették le, amelyre sokan építkeztek a jövőben.

³⁹ ÍSLEIFSDÓTTIR-BICKEL, Vilborg Auður: i. m. 1996, 137.

⁴⁰ ÍSLEIFSDÓTTIR-BICKEL, Vilborg Auður: i. m. 1996, 137-163.

⁴¹ EINARSSON, Stefán: *A History of Icelandic Literature*. New York (The Johns Hopkins Press) 1957, 172.

⁴² ÍSLEIFSDÓTTIR-BICKEL, Vilborg Auður: i. m. 1996, 146.

⁴³ ÍSLEIFSDÓTTIR-BICKEL, Vilborg Auður: i. m. 1996, 142.

⁴⁴ ÍSLEIFSDÓTTIR-BICKEL, Vilborg Auður: i. m. 1996, 162-163.

2. A reformáció véghezvitele Izlandon és a katolikus ellenállás (1537-1551)

Bár a reformáció, mint vallási-szellemi mozgalom, már gyökeret vert Izlandon, de a felülről jövő, állami reformációt, amely Dániában és Norvégiában rövid idő alatt lezajlott, a szigetországban csak közel másfél évtizedes elkeseredett harc árán lehetett végrehajtani. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az izlandi katolikus egyház a középkorban megszerzett hatalmát, birtokait és gazdagságát nem volt hajlandó feladni harc nélkül. Az utolsó katolikus izlandi püspökök, a már említett skálholti Ögmundur Pálsson, és a hólari Jón Arason püspök (1524-1550) az ország legjelentősebb világi vezetői és hatalmasai voltak, akik érthető módon nem akarták feladni pozíciójukat. A 16. század eleji izlandi püspökök a Német-római Birodalom hercegérsekeihez voltak hasonlatosak, szinte minden tekintetben.⁴⁵

A kilátásaik azonban nem voltak fényesek: Dániában a lutheránus egyház nagyon rövid idő alatt az egyetlen és kizárólagos felekezetté vált, és megállíthatatlannak tűnt Skandináviában. II. Keresztély (1513-1523) kezdeti humanista reformtörekvései, amelyekkel egy királynak alárendelt és megreformált dán katolikus egyházat akart létrehozni,⁴⁶ majd I. Frigyes (1523-1533) kétarcú valláspolitikája és kompromisszumra törekvő intézkedései után, amelyek csak egy teljesen zavaros vallási helyzetet teremtettek, amely halála után polgárháborúba torkollott,⁴⁷ végül III. Keresztély (1534-1559) volt az, aki ellentmondást nem tűrve, meggyőződéses lutheránusként levezényelte és befejezte a dán reformációt. 1526-1534 között Schleswig és Holstein hercegeként és kormányzójaként alig pár év alatt sikerült a katolikus egyházat legyőznie és az első északi lutheránus hercegséggé tennie tartományait.⁴⁸ Miután király lett, és letört minden hatalmával szembeni ellenállást, országában lutheránus szellemben kormányzott, vallási téren pedig fáradhatatlanul küzdött a papok és emberek művelődésének elősegítéséért.⁴⁹

⁴⁵ OLESEN, Jens E.: Dänemark, Norwegen und Island. In: ASCHE, Matthias – SCHINDLING Anton (hgg.): *Dänemark, Norwegen und Schweden im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Nordische Königreiche und Konfession 1500 bis 1660*. Münster (Aschendorff) 2003, 73.

⁴⁶ LAUSTEN, Martin Schwarz: *A church history of Denmark*. Aldershot (Ashgate) 2002, 90-91.

⁴⁷ LAUSTEN, Martin Schwarz: i. m. 2002, 92, 106-108.

⁴⁸ LAUSTEN, Martin Schwarz: i. m. 2002, 92-93, 109.

⁴⁹ LAUSTEN, Martin Schwarz: i. m. 2002, 109-111.

1537-ban, rögtön uralkodása elején új, lutheránus szellemű egyházszabályzatot adott ki latinul (1539-ben dánul is kiadták, 1542-ben pedig kiegészítették), amelyet lutheránus teológusokkal közösen dolgozott ki és szabályozta az egyházszervezetet, a liturgiát, az elfogadott vallási gyakorlatot, valamint a kötelezően beszerzendő könyvek listáját is tartalmazta a plébániák számára.⁵⁰ Ezt azonnal bevezették Norvégiában is, amelynek 1607-ig nem is volt önálló egyházszabályzata, hanem mindenben a dán mintát követte.⁵¹

Egészen más volt a helyzet azonban Izlandon. Bár 1538-ban Izlandra is elküldték királyi rendelet formájában az új egyházi szabályokat, egyértelműen negatívan és elutasítóan fogadták. Azonnali választ nem ismerünk a megküldött rendeletre, de Ögmundur püspök a déli egyházmegyében szétküldött körlevele egyértelműen külső fenyegetésről írt, míg Jón Arason püspök 1540-es, közvetlenül a királynak írt levele nyíltan elutasította a szabályzatot, bár a szavai elég homályosak.⁵² Emellett azonban III. Keresztély nem sürgette a reformációt Izlandon olyan intenzíven, mint Dániában, amely számára, mint periféria, nem jelentett direkt fenyegetést vagy erős ellenállási gócot. Mint elszigetelt, saját és erős hagyományokkal rendelkező, a lutheránus tanokkal széles körben nem találkozó országban sokkal keményebb feladat volt az új eszméket bevezetni és egyeduralkodóvá tenni, mint egy minden téren intenzív kapcsolatokkal rendelkező, az északi területek középpontjában fekvő királyságban. Ezek a körülmények világosan mutatják a centrum és periféria közötti hatalmas különbségeket, amelyek mind kulturálisan, mind társadalmilag, mind vallási téren megmutatkoztak. A nagy távolság, a makacs ellenállás és a nemzeti hagyományokhoz való erőteljes ragaszkodás miatt csakis egy gyors, hatékony és erőszakos reformáció jöhetett szóba Izlandon, miután a királynak elfogyott a türelme a „lázadó” és túl nagy hatalmú püspökökkel szemben.⁵³

Ez az erőszak azonban először nem (vagy talán) királyi utasításra történt. 1539 pünkösdvasárnapján a dán kormányzó székhelyéről, Bessastaðirból a kormányzó tisztartója, Didrich von Minden embereivel kifosztotta a közeli Viðey monostorát, amelyben komoly károkat okoztak és elvitték az összes élelmét és lábasjóságot. Ezt két okból tették: egyrészt

⁵⁰ JESPERSEN, Knud J. V.: *A history of Denmark*. Basingstoke (Palgrave Macmillan) 2004, 88.

⁵¹ OLESEN, Jens E: i. m. 2003, 71.

⁵² KARLSSON, Gunnar: i. m. 2009, 129.

⁵³ ASCHE, Matthias: *Zentrum und Peripherie in der Geschichte Nordeuropas im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung – Versuch eines Problemaufrisses*. In: ASCHE, Matthias – SCHINDLING Anton (hgg.): *Dänemark, Norwegen und Schweden im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Nordische Königreiche und Konfession 1500 bis 1660*. Münster (Aschendorff) 2003, 18.

a kormányzó birtokában csak két farm volt, amely nem fedezte a kormányzói háztartás igényeit, másrészt pedig növelni akarták a saját birtokaik számát (Viðey ezután a királyi szolgálóknak adományozható hűbértokká lett). Ugyanezen év nyarán a tiszttartó az embereivel elindult Kirkjubær kolostorához és Þykkvibær monostorához, hogy azokat is megszerezze a dán korona számára. Utazása közben azonban tett egy kitérőt Skálholtba, csak azért, hogy jelenlétükkel bosszanthassa az öreg püspököt, de az ötlet igen balul sült el: a Skálholt intézője által összehívott környékbeli farmerek ottlétük második napjának reggelén megölték az egész társaságot, egy fiatal fiú kivételével. Nem sokkal ezután megöltek még négy külföldit és visszafoglalták a viðeyi monostort az izlandiak, amelyet újrászenteltek. Ezekkel a merész cselekedetekkel sikerült 1539 őszére elpusztítaniuk a teljes dán királyi adminisztrációt a szigeten.⁵⁴

Ekkor már Ögmundur püspök súlyos beteg volt és visszavonulását fontolgatva kijelölte utódját, ám jelöltje katolikus szempontból a legrosszabb választás volt: a már említett fiatalokból álló lutheránus kör egyik vezéralakja, Gizur Einarsson volt az. Nem tudni, miért döntött így, de Gizur 1540-ben, mint király által kinevezett szuperintendens (és nem, mint felszentelt püspök) tért vissza Skálholtba, Ögmundurt pedig a szomszédos Haukadalrbe vitték. Döntését hamar megbánta, ezért levelet írt Jón Arason püspöknek, hogy segítsen tenni valamit a fiatal lutheránus ellen. A levelet Gizur elfogta és felkészülten várta a fejleményeket. Ebben a feszült helyzetben érkezett meg 1541-ben egy dán flottakapitány Izlandra és helyreállította a dán uralmat a szigeten. Mikor tudomást szerzett a fejleményekről, Ögmundurt rögtön a hajóra vitték és később Dániába szállították (ott is halt meg hamarosan), óriási magánvagyonra és birtokai pedig a koronára szálltak. Ezzel a skálholti egyházmegyében a reformációval szembeni ellenállás véglegesen megszűnt.⁵⁵

Egész más volt a helyzet Hólarban. 1541-ben Jón Arason püspök, aki szinte rögtön értesült kollégája elfogásáról, szilárdan tartotta magát. A dánok nem próbálták az északi egyházmegyében bevezetni a reformációt, és a skálholti szuperintendenssel is kiegyensúlyozott viszonyt tartott fenn; 1548-ig kompromisszumos béke honolt a szigeten. Nem úgy ezt követően: 1548-ban az új szuperintendens, Marteinn Einarsson kinevezésekor Jón püspök támadásba lendült. Marteinn 1549-es visszatérésekor már megválasztottak egy katolikus ellenjelöltet vele szemben, Hólarban pedig Jón püspök egy erődítményt kezdett építeni, az esetleges támadások kivédése érdekében. Eközben elküldte két fiát, hogy fogják el

⁵⁴ KARLSSON, Gunnar: i. m. 2009, 129-130.

⁵⁵ KARLSSON, Gunnar: i. m. 2009, 130-131.

az új lutheránus főpapot, ami sikerült is nekik és Marteinnt egész télen fogva tartották Hólarban.⁵⁶

Ekkor határozta el III. Keresztély, hogy erővel leveri a „katolikus lázadást”, amely intézkedései ellen folyt, és amelyet Jón Arason, mint Skandinávia utolsó megmaradt katolikus püspöke vezetett. 1549-ben levelet írt Marteinn sógorának, Daði Guðmundsson seriffnek, hogy fogja el Jón Arasont, aki azonban nem merte teljesíteni a kérést, mert tartott a hóleri püspöktől. 1550 nyarán azonban maga Jón jött Skálholtba, és magával hozta Marteinnt is. Teljes katolikus restaurációt hajtott végre az egyházmegyében, majd az *Alþing*gel kimondatta saját elsőségét a sziget keresztényei felett. Ezzel egy igen rövid időre tulajdonképpen Jón Arason lett Izland egyedüli vezetője; a dán hatalom a szigeten minden eddiginél erőtlenebb volt, így nem jelentettek fenyegetést számára. Pontos motivációi nem ismertek azzal kapcsolatban, hogy mit akart kezdeni Izlandon eddig nem látott hatalmával, de az események úgy alakultak, hogy bármi is volt a terve, gyors kudarcra ítéltetett. 1550 őszén két fiával és embereivel egy Sauðafell nevű farmra igyekeztek, hogy bíróság elé állítsák Daðit „bűnei” miatt. Azonban Daði megelőzte őket, és túlerőben lévő csapatával szétverte a püspök embereit, maga Jón és fiai pedig egy templomba menekültek, ahol végül elfogták és Skálholtba vitték őket. Ott Daði, Marteinn püspök és Christian Skriver királyi tiszttartó végül úgy döntöttek, hogy a Dániába küldés helyett inkább kivégzik Jönt és két fiát. Erre 1550. november 7-én került sor, ám ez még mindig nem oldotta meg a problémát: 1551-ben bosszúszomjas északiak (Jón püspök lányának felbujtására) lerohanták Skálholtot, ott helyben megölték a tiszttartót és az összes dánt, aki jelen volt; ezzel a tettükkel másodszor pusztították el teljesen a dán fennhatóságot a szigetországban. Eközben azonban, mivel semmilyen hír nem érkezett Dániába Jón püspök elfogásával kapcsolatban, 1551 tavaszán III. Keresztély egy 300 fős sereget küldött Izland északi részére, hogy verjék le a lázadókat. Megérkezésük után bíróságot állítottak fel, amely hivatalosan is árulónak nyilvánította Jón Arasont és fiait, tekintélyes birtokait és vagyonát pedig a korona javára lefoglalták. Ezzel ténylegesen véget ért az uralkodó által diktált állami reformáció, de mint szellemi megújulás és vallási reform még hosszú évtizedeknek kellett eltelnie, hogy teljesen beérjenek a fiatal lutheránus kör írói, fordítói és reformeri tevékenységének gyümölcsei.⁵⁷

⁵⁶ KARLSSON, Gunnar: i. m. 2009, 131.

⁵⁷ KARLSSON, Gunnar: i. m. 2009, 131-133.

3. Kultúrtranszfer a reformáció alatt és után: külföldi tanulmányok, fordítások és iskolák

Ebben az alfejezetben a dolgozatíró a kultúrtranszfer egy különleges esetére szeretné felhívni a figyelmet. A reformáció utáni két évszázadban ugyanis tudományos és kulturális szempontból a kulturális cserefolyamat mérlege a kezdetben sokkal hangsúlyosabb dán oldalról lassan átbillent, és az izlandi serpenyő bizonyult lenyűgöző mértékben nehezebbnek. Ennek a folyamatnak az első felének okait szeretné a szerző összefoglalni röviden, vagyis, hogy a dán királyi intézkedések és az izlandiak fordítói munkássága, valamint német és dán területekre történt tanulmányútjaik milyen módon hatottak a frissen lutheránussá vált szigetországon, és hogy ez milyen hatással volt a 17-18. századi utódokra.

Elsőként a külföldi tanulmányokat érdemes górcső alá venni. Már a középkorból ismertek esetek arra, hogy izlandiak külföldön tanultak, főleg német területen (gondoljunk csak az első fejezetben bemutatott Ísleifr püspökre, mint legkorábbi ismert példára), de a számuk sosem volt magas. Az oktatás majdnem teljesen a katolikus egyház kezében volt, és a Skandináviában már a reformáció előtt ható humanizmus alig volt ismert a szigeten. A reformációt megelőző években sem volt ez másként, és annak a néhány izlandinak, aki mégis eljutott külföldi egyetemre, nem volt egy kiemelkedő egyetem, ahova csoportosan jártak volna, nem létezett külföldi izlandi „szellemi központ”. A reformáció nagy alakjai ugyan mind külföldön tanultak, és bizonyosan humanista elvek szerint hallgatták egyetemi óráikat, de fő érdeklődési körük a teológia maradt, és nem a skandináv humanizmus által (is) nagyra tartott tárgyak, mint például a történelem. Ennek fő oka a magukkal hozott kulturális hagyományon kívül az volt, hogy a lutheránus gondolatokkal megismerkedés után a legfőbb gondnak a tanult papság hiányát tartották Izlandon, amelynek megteremtése aztán a „szellemi” reformáció első évtizedei alatt legfontosabb célkitűzésük volt. Ezt egyrészt a szigetország oktatása színvonalának növelésével, másrészt pedig megfelelő és jó minőségű népnyelvi fordításokkal és saját művekkel kívánták megvalósítani. Ebben segítségükre volt III. Keresztély egyházszabályzata, amely kötelezte az izlandi püspököket is arra, hogy székhelyükön katedrális vagy székesegyházi latin iskolák létesítsenek. A királlyal való szoros együttműködés és teológia iránti kiemelt érdeklődésük eredménye az lett, hogy a reformáció véghezvitele után lassanként (az 1479-ben alapított és hamar a lutheránus szellemiség skandináv központjává lett⁵⁸) koppenhágai egyetem vált a tanulni vágyó izlandiak külföldi

⁵⁸ OLESEN, Jens E: i. m. 2003, 35; bővebben l. uő.: 61-64.

tanulmányi központjává.⁵⁹ Ezzel a dán eszmei irányzatok hatása vált döntővé a külföldön tanult izlandiak számára.

Az előző bekezdésben említett fordítások szintén fontos közvetítő szerepet töltek be a dán és izlandi szellemiség és kultúra között. A reformáció kezdetei kapcsán megemlíthetjük személyek, mint Oddur Gottskálksson vagy Gizur Einarsson, fordításainak alapjai a német lutheránus alapművek és népnyelvi Biblia-fordítások és ezek dán fordításai (valamint 1-1 latin nyelvű munka) voltak,⁶⁰ ezért nyelvi állaguk és szövegük is ezek hatását tükrözik. Pugliese szerint, ha a nyelvet a kultúra szerves részének tekintjük, a kultúra pedig az ismeretek, a szakértelem, valamint az érzékelés és érzékenység összessége, akkor a fordítónak nem csupán kétnyelvűnek, de kétkultúrájúnak is kell lennie.⁶¹ Ez a „kétkultúrájúság” azonban magában rejt a domináns kultúra részéről az asszimilálás veszélyét: a kora újkorban a fordítások, idegen nyelven olvasott könyvek és a nyomtatás jelentette a kultúrtranszfer egyik legfőbb formáját.⁶² Az, hogy Izland ezt a veszélyt elhárította, és nem jutott Norvégia sorsára, amely teljes dán nyelvi hatás alá került, és nyelve emiatt igen gyorsan megváltozott és nagyban asszimilálódott ahhoz,⁶³ leginkább Guðbrandur Þorláksson hóleri püspök (1571-1627) tevékenységének volt köszönhető, amelyről a következő fejezetben lesz. Mint majd a későbbiekben látható lesz, ugyan megfigyelhetők nyelvi romlás jelei izlandi szövegekben,⁶⁴ a szigetország meg tudta őrizni saját nyelvét, amely a reformációt követő évszázadban nagyon fontos szerephez fog jutni.

Végezetül az említett latin iskolákat szükséges még megemlíteni a témával kapcsolatban. A középkori Izland történetében nem ismert nívós egyházi iskola, amely a sziget fő kulturális műhelye lehetett volna. Még a késő középkor sem volt kivétel: egy 17. századi eleji anonim forrás tanúsága szerint Jón Arason püspök idejében nem voltak iskolák északon; azok az egyháziak, akik nem külföldön tanultak, csak a Donatus-féle latin nyelvtant ismerték; a hóleri egyházmegyében összesen egy apát tudott rendesen latinul, valamint a

⁵⁹ BENEDIKTSSON, Jakob: *Arngrímur Jónsson and his works*. Koppenhága (Munksgaard) 1957, 2-3.

⁶⁰ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 171-172.

⁶¹ PUGLIESE, Cristiana: *Translation as Cultural Transfer: Challenges and Constraints*. Róma (Aracne) 2005, 23.

⁶² ROECK, Bernd: *Migration und Kulturtransfer in der frühen Neuzeit*. Göttingen (V&R unipress) 2010, 16.

⁶³ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 172.

⁶⁴ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 172-173.

skálholti püspökségben sem volt jobb a helyzet.⁶⁵ Természetesen nem mentes az előítéletektől a szöveg (hiszen egy lutheránus szerző írt katolikus időről), de a már többször említett Gizur Einarsson püspök esete mégis némi megerősítést ad neki. Gizur a külföldön tanult Ögmundur püspök kegyét élvezte, tőle tanulta későbbi műveltsége alapjait, valamint az ő jóvoltából tudott ő is külföldre menni tanulni. Egy levelében azt írta mentorának, hogy tökéletesen megtanult latinul, minden tekintetben; az, hogy erre helyezte a fő hangsúlyt, arra enged következtetni, hogy Izlandon csak nagyon alacsony szinten volt képes elsajátítani a latin nyelvet, ami alátámasztani látszik a névtelen szerző állításait. Gizur azonban Hamburgban nem csak latint tanult, de az új, lutheri tanok elkötelezett hívévé is vált, és püspöki működése alatt ennek szellemében irányította a skálholti egyházmegyét. 1542-től, püspöksége kezdetétől azon munkálkodott, hogy az új egyházszabályzat értelmében fejlessze az oktatást Izlandon, amelynek érdekében több izlandi monostorban latin iskola alapítását követelte meg. Szándéka véghezvitelében hirtelen halála megakadályozta, és halálával egy időre meg is rekedt az iskolák ügye. Új lendületet 1552-ben kapott, amikor az „állami” reformáció győzelme után Poul Huitfeldt királyi hűbéres elhozta III. Keresztély iskola-rendeletét; ebben az uralkodó kötelezővé tette a két püspöké székhelyen latin iskolák alapítását, meghatározta tanulók és a személyzet létszámát, valamint szabályzatot is adott az iskolák részére.⁶⁶

A rektorok és tanárok kezdetben dánok voltak, ám Guðbrandur Þorláksson püspök terve az volt, hogy az Izlandra visszatérő, külföldön tanult fiatalokat teszi meg tanárnak a hólari iskolában, valamint közülük választ rektort is az iskolának. Terve sikerrel járt és hamarosan Skálholt is követte a példáját. Ezzel sikerült a közvetlen dán befolyást minimálisra csökkenteni ezekben az iskolákban, és izlandi kézbe venni az oktatás működtetését a szigeten.⁶⁷

Elmondható tehát, hogy kezdetben, a reformáció izlandi megjelenésében, a szükséges könyvek népnyelvi megteremtésében és az új iskolarendszer kiépítésében erős dán hatás érvényesül, több síkon is, amely a szigetország alávetett helyzetéből következően érthető is. Azonban a reformáció után Izland képes volt saját kezébe venni kulturális és tudományos életét, amelynek hatásait a következő fejezet fogja bővebben tárgyalni.

⁶⁵ PETÚRSSON, Sigurður: Latin Teaching in Iceland after the Reformation. In: EKREM, Inger – JENSEN, Minna Skafte – KRAGGERUD, Egil (ed.): *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*. Oslo (Scandinavian University Press) 1996, 106.

⁶⁶ PETÚRSSON, Sigurður: i. m. 1996, 107-109.

⁶⁷ PETÚRSSON, Sigurður: i. m. 1996, 110.

III. Az izlandi reformáció kiteljesedése és gyümölcse: az izlandi reneszánsz (1551-1750)

I. A reformáció végső győzelme és egy új médium: Guðbrandur Þorláksson püspök (1571-1627) és a hólari nyomda

A korábban leírt másfél évtized kaotikus viszonyai és véres eseményei után immár békés módon folytatódott a reformáció. 1551-től előtérbe került a szellemi teljesítmény: nagy szükség volt tanult és művelt klerikusokra és tudós főkre, akik képesek műveikkel és tevékenységükkel hatékonyan terjeszteni a reformációt a még igen frissen lutheránussá lett Izlandon. Az egyik első ilyen, kiemelkedően művelt és energikus terjesztője az új eszmének Guðbrandur Þorláksson hólari püspök volt. Ebben a fejezetben róla és fő „fegyveréről”, a Hólarban működő nyomdáról lesz szó.

Guðbrandur 1542-ben született Staðarbakkiban, egy katolikus pap és szeretője fiaként, akik a reformáció után összeházasodtak. Fiatal korában a hólari latin iskolában tanult, majd miután végzett és egy évig tanított is ott, beiratkozott a koppenhágai egyetemre teológiát tanulni (1560-1564), ahol a kor vezető professzoraitól tanult (övé az első ismert eset, hogy izlandi ember dán egyetemen tanult). Tehetséges és tanult humanista lett belőle: ismerte a latin, görög és a héber nyelvet, de emellett járatos volt a matematikában, az asztronómiában és a földrajzban is; többek között ő határozta meg először Izland földrajzi helyzetét és kiváló térképet is készített róla. Hazatérése után a skálholti latin iskola vezetője, majd hólari lelkész lett, mígnem 1571-ben kinevezték Hólar püspökének.⁶⁸

Püspökként teljes erejével azon munkálkodott, hogy a lutheranizmus eszméit megszilárdítsa és eljuttassa azt minél több izlandi emberhez. Ebben óriási segítségére volt az a nyomda, amely még 1530 körül került Izlandra. Ezt a bizonyos sajtót egy Jón Matthíasson nevű svéd nyomdász hozta a szigetre, valószínűleg Jón Arason püspök kérésére. Azonban sem Jón Arason, sem utóda, az első lutheránus hólari szuperintendens, Ólafr Hjaltason (1552-1569) nem használta ki a nyomda nyújtotta lehetőségeket, alig került ki könyv a sajtó alól püspökségük alatt. Maga Jón Matthíasson 1551 után lutheránus lelkész lett, és 1567-es

⁶⁸ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 173.

haláláig a nyomda az ő tulajdonában volt, amely azonban szinte biztosan kicsi és rosszul felszerelt volt, ezért nem is lehetett aktív kiszolgálója feletteseinek.⁶⁹

Egészen Guðbrandur püspökségéig maradt ez így. Ő volt az első püspök, aki arra törekedett, hogy a szükséges könyveket, amire a lutheránus lelkészeknek szüksége van, helyben tudják kinyomtatni és sokszorosítani, ne kelljen külföldre menni minden munkával, amelyet nyomtatásban szeretnének megjelentetni. Ezért 1572-1572-ban Jón Matthíasson öreg nyomdagépét Hólarba hozatta és Dániából hozatott hozzá anyagot és felszerelést. 1575-ben azonban, a források tanúsága alapján, a régi sajtó tönkrement és a püspök Dániába küldte Jón Jónssont, az első nyomdász fiát, hogy vegyen egy új nyomdát, hogy folytathassa munkáját. Ez igen hamar sikerült is neki, és már következő évtől munkába is állították az új szerkezetet, amely kezdetben (egészen 1593-ig) Núpufellben, a tengerparthoz és az északi királyi adminisztráció székhelyéhez közel működött, ám 1593-tól átkerült Hólarba⁷⁰ és ott is maradt 1779-ig.⁷¹

56 éves püspöksége alatt 100 különböző nyomtatvány került ki a hólari sajtó alól, amely egyedülálló teljesítmény. Mivel ezek közül a nyomatok közül „csak” 79-nek maradt fenn eredeti példánya, a többi 21-re pedig csak e művek szövege utal, elképzelhető, hogy a Guðbrandur püspöksége alatt készült nyomtatványok száma az ismert 100-nál is több lehetett, de erre természetesen bizonyíték nincs.⁷²

A legfontosabb könyvek, amelyeket a püspök kinyomtatott, felbecsülhetetlen értékűnek bizonyultak a későbbi generációk számára. 1578-ban jelent meg nyomtatásban a *Lögbók Íslendinga* („izlandi törvénykönyv”) vagy *Jónsbók*, amely az első izlandi nyomtatott könyv volt, amelyet fekete és piros tintával nyomtattak, és amely értékálló törvénygyűjteménynek bizonyult.⁷³ Egyik fő nyomdászati műve, a teljes Biblia izlandi fordítása 1584-ben jelent meg 500 példányban. A fordításhoz Oddur Gottskálksson Újszövetség-fordítását és Gizur Einarsson korábban említett ószövetségi könyv-fordításait használta fel; emellett léteztek még egyéb fordítások is, ám azok nyelvi állaga olyan romlott és szegényes volt, hogy vagy nem tudta felhasználni őket vagy csak lényegesen

⁶⁹ HERMANSSON, Halldór: *Icelandic books of the sixteenth century (1534-1600)*. *Islandica Vol. IX*. Ithaca (Cornell University Library) 1916, i (Bevezetés).

⁷⁰ HERMANSSON, Halldór: i. m. 1916, iii-vii (Bevezetés).

⁷¹ GLAUSER, Jürg: i. m. 2011, 117.

⁷² GLAUSER, Jürg: i. m. 2011, 113.

⁷³ GLAUSER, Jürg: i. m. 2011, 113

megváltoztatva-átdolgozva. Fordítása oroszlánrészét azonban ő maga végezte, igen lassan, hiszen püspöki feladatai és aktív nyomdai tevékenysége miatt viszonylag kevés ideje jutott ezzel foglalkozni.⁷⁴ Maga az elkészült szöveg azonban kiemelkedően jó volt, amit az is mutat, hogy a későbbi Biblia-kiadásokban alig változtattak rajta. Általános vélemény a kutatók között, hogy a *Guðbrandsbiblíá* kulcsszerepet játszott abban, hogy az izlandi nyelv szinte változatlan formában fennmaradt a több évszázados dán uralom alatt is.⁷⁵ Bár saját fordításai Luther Márton német Újszövetség- (1522) és Biblia-fordításán (1534), valamint a dán Biblia-fordításon (*Christian den Tredjes Bibel*, 1550) alapultak,⁷⁶ mégis jóval kevesebb német és dán nyelvi hatás mutatható ki a szövegből, mint fordítói elődei és utódai körében,⁷⁷ ami egyedülálló fordítói képességeit és tehetségét mutatja. Ezzel, bár önmagában a fordítás ténye nem volt olyan jelentőségű, mint más országokban, mert Izlandon már a középkorban is páratlan mennyiségű népnyelvi szöveg keletkezett,⁷⁸ de a nyelv jövőjére nézve döntő hatással volt. Ugyanis megmentette az izlandi nyelvet attól a radikális változástól és hanyatlástól, amelyet a norvég nyelv elszenvedett azzal, hogy a norvégok a dán Bibliát és vallási szövegeket vették át és fordították le, nem pedig a nyelvileg hozzá még közelebb álló izlandiak saját fordításait. Ezzel szakadt meg a nyelvi közösség a két ország között, és a 16. század második felétől indult meg Norvégiában az ősi nyelvtől való gyors elszakadás. A nyomdai munka két évet vett igénybe és végül 500 példányban jelent meg 1584-ben.⁷⁹

Emellett Guðbrandur más módon is törekedett arra, hogy anyanyelvén teremtsen keresztény irodalmat. 1589-ben nyomtatta ki *Ein ný sálmabók* („Egy új énekeskönyv”) című könyvét, amely 300 egyházi éneket tartalmaz, többségében német, dán és latin fordításokat, de voltak közöttük eredeti izlandi művek is. 1594-ben adta ki *Graduale*ját, amelyben több különböző műfajú mű kapott helyet.⁸⁰ Ami azonban igazán érdekes, az valójában az 1589-es énekeskönyv bevezetője. Ebben a püspök kifejezi elégedetlenségét az emberek irodalmi ízlésével kapcsolatban: kijelenti, hogy azért kell terjeszteni nyomtatásban az egyházi

⁷⁴ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 173.

⁷⁵ EGGERTSDÓTTIR, Margrét: i. m. 2006, 179-180.

⁷⁶ GLAUSER, Jürg: i. m. 2011, 113.

⁷⁷ EGGERTSDÓTTIR, Margrét: i. m. 2006, 179.

⁷⁸ Ezekről a kéziratokról és hatásukról a következő alfejezetekben lesz szó.

⁷⁹ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 172-173.

⁸⁰ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 175-176.

énekeket, hogy kiszorítsák a nép körében népszerű balladák és versek pogány témáit. Emellett azonban elkötelezetten kardoskodik azért, hogy ezek az énekek izlandi nyelven jelenjenek meg, ugyanis szerinte az izlandi nyelv kiválósága, egyedülálló alkalmassága a ritmikus verselésre és ékesszólásra tökéletesen alkalmassá teszi arra, hogy egyházi témájú énekeket és műveket alkossanak rajta. Véleménye szerint a gondosan megírt versek nagy hatással vannak a hallgatóságra, és az izlandi nyelv egyedülálló költői hagyományai predesztinálják e munkák sikerét.⁸¹

Utóbbi terve azonban, hogy kiirtsa a pogány elemeket a népi költészetből, e munkái révén nem járt sikerrel. Ezért 1612-ben egy egészen új utat választott célja eléréséhez; ekkor adta ki ugyanis nyomdai tevékenysége legérdekesebb könyvét, a *Ein ný vísnabók* („Egy új daloskönyv”) vagy egyszerűen *Vísnabók* című művet. A könyv bevezetőjében világosan kifejtette, hogy korábbi erőfeszítései nem voltak elégségesek a sikerhez, ezért reméli, hogy ezzel az énekgyűjteménnyel sikerül majd az emberek számára „irodalmi középutat” kínálnia. Ehhez a kor legnevesebb izlandi lutheránus lelkészeit és költőit kérte fel, hogy a hagyományos népi vers- és balladaformákban alkossanak bibliai, vallási és kisebb részben világi költeményeket.⁸² Továbbá helyet kapott benne néhány középkori katolikus ének, és a néhai Jón Arason püspök két költeménye is (!).⁸³ Azonban, bár párját ritkító gyűjteménye ez a 17. századi eleji lutheránus egyházi irodalomnak Izlandon, újabb kudarcot könyvelhetett el Guðbrandur ezúttal is; ahogy Einarsson fogalmaz: „A bibliai balladának esélye sem volt a középkori és mesés versekkel szemben, ahogy a keresztény buzgóságnak sem a hősi énekek szellemével szemben.”⁸⁴

Guðbrandur Þorláksson életműve azonban így is párját ritkító az izlandi történelemben. Bár egyik fő célja, hogy végleg leszámoljon a sziget pogány hagyományaival, nem járt sikerrel, de kiemelkedő mennyiségű és minőségű népnyelvi fordításaival, nyomtatásban kiadott könyveivel és egyéb munkáival nem csak a lutheranizmus meggyökeresedését segítette elő Izlandon, hanem az izlandi nyelvet is megőrizte (szinte romlatlan) ősi formájában. Ennek a halálát követő majd másfél évszázadban – ahogy az előző

⁸¹ EGGERTSDÓTTIR, Margrét: i. m. 2006, 180.

⁸² E személyekről l. bővebben: EGGERTSDÓTTIR, Margrét: i. m. 2006, 180-182 és GLAUSER, Jürg: i. m. 2011, 115-116.

⁸³ C, 180-181.

⁸⁴ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 176-177.

fejezetben már volt rá utalás – óriási jelentősége lett, és nem mellékes módon emiatt az izlandi mai napig Európa egyik legeredetibb nyelve.

2. Izland tudományos „újrafelfedezése” – Arngrímur Jónsson (1568-1648) és Észak-Európa megváltozott Izland-képe

A következő három alfejezetben a dolgozatíró azt az időszakot szeretné bemutatni, amely izlandiul a *lærdómsöld* („tanulás, tudás kora”) nevet viseli. Ez a 16. század végétől a 18. század közepéig tartó időszak Izland fokozatos kulturális felemelkedését és kiteljesedését hozta magával. Ezt a folyamatot a szerző egy-egy kiemelkedő izlandi személyiség életútján és művein keresztül szeretné szemléltetni, általuk megfestve a kora újkori Izland kulturális képét. A kezdeti lépéseket az egyik első izlandi humanista, Arngrímur Jónsson életműve fémjelzi a legjobban.

Arngrímur 1568-ban született Auðunarstaðirban, Izland északi részén. Gyermekkoráról keveset tudunk, de az bizonyos, hogy 8 éves korától Guðbrandur püspök vette maga mellé, és innentől kezdve ő egyengette a pályáját. Erre minden oka megvolt, hiszen a fiú közeli rokona: anyai ágon másod-unokatestvére volt. A hólari latin iskolában tanult 1585-ig, amikor is beiratkozott a koppenhágai egyetemre, ahol négy évig tanult (1585-1589), főleg klasszikus nyelveket, teológiát, filozófiát és retorikát. Hazatérése után a püspök szinte azonnal kinevezte a hólari iskola rektorának, valamint a székesegyház káplánjának. 1592-1593 között az északi német városokba és Koppenhágába utazott, főként azért, hogy kinyomtassa első nagy művét, ami híressé tette a nevét (a *Brevis commentarius de Islandiat*), és hogy az egyetemeken a többi humanista tudóssal találkozhasson. Hazatérése után a hólari iskola rektora maradt 1595-ig, ám lemondása után is a püspöki székhelyen maradt egészen 1598-ig. Ekkor a melstaðuri plébánia lelkésze lett és feleségül vette a Guðbrandur egy másik nőrokonát, amivel még szorosabb lett a kettejük közötti kötelék. A püspök maga is Melstaðurbe ment, ahol 1604-ig együtt éltek. Időközben (1602-1603) Arngrímur Dániába ment, hogy kinyomtattassa fő művét, a *Crymogæat*. 1604-1606 között betegsége miatt nem sokat mutatkozott nyilvánosan, utána pedig Skagafjörðurbe ment, és 1630-ig ott is élt, és a helyi lelkészi állást viselte. Ez idő alatt több műve is született, valamint 1624-1627 között rövid ideig a hólari püspökség adminisztrációját és vezetését ő látta el, miután Guðbrandur püspök agyvérzést kapott és nem volt képes hivatalát ellátni. Halála után felajánlották neki a püspöki széket, de visszautasította az ajánlatot. 1630-tól visszavonultan élt és élénk levelezést folytatott Ole Worm dán humanistával és orvossal (1588-1654), aki az ő hatására lett Izland

tanulmányozásának fő szószólója. Vele osztotta meg kései műveit, valamint orvosi tanácsokat kért tőle, egészsége megromlása miatt. 1648-ban halt meg egy járványos megbetegedésben Melstaðurben, itt is temették el.⁸⁵

A fentiek során Arngrímur több műve is említésre került. Ezek közül a korai művei polemikus hangvételűek, míg a kései munkái már tisztán értekező-tudományos művek. Legelső munkája, amely egyben híressé is tette, az 1593-as *Brevis commentarius de Islandia* volt. Ez a munka Guðbrandur püspök kérésére született, akinek már jó ideje tudomása volt bizonyos külföldi művekről, amelyek hamis képet festettek Izlandról, és rágalmazásaival gúnyt űzött a szigetországból.⁸⁶ Ilyen volt például a hamburgi Gories Peerse (vagy Gregorius Peerson) verses költeménye, amely feltűnő és éles hangnemben beszélt a „messzi sziget barbárjairól”. Ám több hasonló munka is közkézen forgott Észak-Európában, egyfajta divattá vált Izlandról ilyen típusú művet írni, amely ellen Arngrímur határozottan tenni akart. A *Brevis commentariust* ezért nyomtattatta ki Koppenhágában, hogy minél előbb terjeszteni tudja a helyi értelmiségiek körében. Azonnali hatást ért el: a királyi történetírók egyike, Niels Krag személyesen kérte meg arra, hogy gyűjtsön és küldjön neki Izlandról kéziratokat, főleg azokat, amelyek alapján a művét írta. 1596-ban hivatalos királyi parancs is érkezett erről hozzá, amelynek eleget téve, 1597-ben elküldte jelentését a királynak. Ez tartalmazott két terjedelmes, Norvégiáról és Dániáról szóló történeti munkát, valamint egy-egy rövidebbet Svédországról és az Orkney-szigetokről, amelyeket 26 pergamenre írt kéziratból kivonatolt és szerkesztett össze. E gyűjtemény miatt figyelt fel először a dán tudományos élet Izlandra, amely érdeklődés ezentúl folyamatosan fennmaradt.⁸⁷

Első saját munkája azonban nem volt elég, hogy megváltoztassa az emberek látásmódját hazájáról. 1607-ben egy Dithmar Blefken nevű tudós egy latin nyelvű munkát adott ki Hollandiában Izlandról, ami tele volt téves és sértő kijelentésekkel. Erre válaszul írta meg Arngrímur az *Anatome Blefkeniana* című művét, amelyet 1612-ben adtak ki Hólarban és amelyben válaszol a leírt rágalmakra. Ennek ellenére sajnos Blefken munkája rendkívül népszerű lett; több nyelvre is lefordították és többen át is vettek belőle. Erre a negatív hatásra válaszul írta meg és adta ki 1618-ban, Hamburgban az *Epistula pro patria defensoria* című rövidebb terjedelmű vitairatát.⁸⁸

⁸⁵ BENEDIKTSSON, Jakob: i. m. 1957, 4-29.

⁸⁶ KARLSSON, Gunnar: i. m. 2009, 157.

⁸⁷ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 180-181.

⁸⁸ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 188-189.

Arngrímur művei, bár nem érték el a kívánt hatást, hogy eloszlassák az Izlandot ért vádak és rágalmakat, mégis rendkívüli fontosságúak lettek, rögtön a megjelenésük idejétől. A dán történetírók és humanista tudósok ugyanis egyre nagyobb figyelemmel kísérték munkásságát, és rövid idő alatt ráébredtek arra, hogy Izlandon a korai skandináv történelem páratlanul egyedi forrásai maradtak fenn, amelyek sehol máshol nem léteztek. Ezért érkezett rengeteg megkeresés hozzá, mind tudós, mint skandináv király körökből, hogy írjon egy összefoglaló munkát az északi országok történelméről. Ennek Arngrímur örömmel eleget is tett, mint korábban láthattuk, valamint kutatásai közben kihasználta az alkalmat, hogy anyagokat gyűjtsön Izland és Grönland történelméről. Ennek az anyaggyűjtésnek és azok feldolgozásának lett az eredménye élete fő műve, a *Crymogæa* („Izland” ógörögül), amely három kötetben mutatja be hazája történelmét, valamint a mű végére függelékül odaszerkesztette a *Gronlandiat* is, amely egy kisebb történeti munka volt Grönlandról. Utóbbi a 20 századig nem lett kiadva, de a *Crymogæa* megjelent nyomtatásban 1609-ben, Hamburgban. A cím maga a humanista normákat tükrözi és fel akarta hívni a figyelmet szerzője műveltségére tudós körökben. A három részes mű latinul íródott, és Arngrímurt a legismertebb izlandivá tette Európa-szerte, hazájában pedig a legnagyobb hatású munka lett. Az első rész a honfoglalástól a köztársaság végéig dolgozza fel az izlandi történelmet; a második rész a 10-11. századi izlandi hősookról és tetteikről szól; míg a harmadik, befejező rész Izland idegen uralom alatti történelmével foglalkozik, egészen a 16. század második feléig. Műve antik görög-római hatásokat tükröz: a köztársaságkört elvesztett aranykornak festi le, a reformáció előtti közvetlen időszakot pedig a züllöttség korának, amely gondolat nagyon sokáig hatással volt a későbbi izlandi és dán történetírásra.⁸⁹

Arngrímur Jónsson *inn fróði* („a tanult”) munkássága két irányban is pozitív hatást fejtett ki: egyrészt az izlandiak elkezdtek új szemmel tekinteni saját múltjukra, és művei nyomán az izlandi tudományosság hihetetlen lendületet kapott a 17. században.⁹⁰ Másfelől viszont a dán (és egyéb skandináv országok) tudományos körei elkezdtek felfigyelni Izlandra: ahogy Európa jelentős része a reneszánsz során a görög-római irodalomhoz nyúlt vissza, úgy Skandinávia az óizlandi kéziratokban találta meg antik örökségét és azt a bőséges írott hagyományt, amely segített nemzeti önazonosságuk és egyben egymás közötti kapcsolataik elmélyítésében.⁹¹

⁸⁹ EGGERTSDÓTTIR, Margrét: i. m. 2006, 189-190.

⁹⁰ EGGERTSDÓTTIR, Margrét: i. m. 2006, 190.

⁹¹ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 181.

3. Izland a skandináv tudományos érdeklődés középpontjában és a „kulturális fordulat” – Þormóður Torfason (1636-1719) és az izlandi kéziratbőség

Arngrímur Jónsson életműve rendkívül inspirálóan hatott a későbbi izlandi tudományos életre. Az ősi tudás iránti érdeklődés a 17. században tovább nőtt, és Arngrímur után nem sokkal egy hasonlóan kiváló izlandi tűnt fel Európában, aki a figyelem centrumába állította hazáját egész Észak-Európában: a történetíró Þormóður Torfason (vagy humanista nevén Torfaeus).

Þormóður 1636-ban született Engeyben. Apja az izlandi dán kormányzó volt (ő maga izlandi volt), így nem szenvedett hiányt semmiben. 1654-től a skálholti latin iskolában, majd a koppenhágai egyetemen tanult. 1659-től a dán királynak fordított régi iratokat. 1662-ban Izlandra küldték királyi parancssal, hogy hozzon el több kéziratot Brynjólfur Sveinsson skálholti püspöktől (1639-1674). 1664-től több norvégiai templomban teljesített szolgálatot, majd 1667-ben Izland királyi régiséggyűjtője lett. Végül 1682-ben V. Keresztény dán király (1670-1699) Dánia-Norvégia királyi történetírójává nevezte ki, ezzel érte el karrierje csúcsát. 1704-től a koppenhágai egyetemen is állást kapott, ahol együtt dolgozott Árni Magnússon izlandi történésszel (1663-1730), akiről a későbbiekben még szó lesz. Élete utolsó éveiben Kopervikben élt, Norvégiában, ahol élete nagy részét is töltötte, itt is halt meg 1719-ben.⁹²

Az ő munkássága volt az, amely végleg Izlandra irányította Skandinávia tudományos és kulturális figyelmét, mellette azonban meg kell említeni néhány szintén fontos személyt, akinek hasonlóan nagy szerepe volt ebben. A 17. század két nagy kéziratgyűjtő püspöke, a hólari Þorlákur Skúlason (1628-1656) és a skálholti Brynjólfur Sveinsson szintén sokat tettek azért, hogy a felbecsülhetetlen értékű izlandi kéziratok fennmaradjanak: írnokaik folyamatosan járták a vidéket, és a papír nem sokkal korábbi bevezetése Izlandon és a másolatkészítések nagyban megnövelték a kéziratok fennmaradásának esélyét.⁹³ Egy viszonylag jelentéktelen esemény volt az, amely robbanásszerű érdeklődést váltott ki ezek iránt Dániában. Brynjólfur püspök ugyanis saját nyomdát akart alapítani Skálholtban, amelyet a hólari Þorlákur püspök megakadályozott. Brynjólfurnak nem volt más választása, minthogy riválisa nyomdájával szemben Koppenhágába küldje féltve őrzött kézirateit (többek között a Verses Eddát tartalmazó kódexet, a *Flateyjarbók* nevű krónikát és az ősi *Njáls saga*

⁹² Þormóður Torfason. http://is.wikipedia.org/wiki/%C3%9Eorm%C3%B3%C3%B0ur_Torfason (2014. június 22.)

⁹³ EGGERTSDÓTTIR, Margrét: i. m. 2006, 198.

kéziratát⁹⁴) nyomtatásra. Erre 1650 körül III. Frigyes dán király (1648-1670), saját szándékától függetlenül, is megkérte, hogy jöjjön Koppenhágába és jelentesse meg az összegyűjtött izlandi kézirateit. Ezt a püspök visszautasította, de, ahogy eredetileg is szándékában állt, elküldte a királynak a fent említett műveket nyomtatásra, valamint üzenetet küldött szét az izlandiaknak, hogy gyűjtsenek és szolgáltatassanak be még több régi iratot. A királyt lenyűgözték a kapott anyagok, és megalapította az *interpretes regius* (királyi tolmács, fordító) hivatalát, amelyet az első, alkalmatlan jelölt után Þormóður kapott meg. Azonnal hozzá is látott az elküldött kéziratok fordításának, majd 1662-es izlandi útjáról hazatérve még több kézirat másolását és fordítását kezdték meg az alkalmazásában álló professzionális írnokok. Ő maga is sok izlandi *sagat* lefordított latinra, amelyet a királyi pártfogóinak ajánlott. Később, a kéziratok forrásaira alapozva, latin történeti munkákat írt:⁹⁵ először a *Series dynastarum et regum Daniæ* (1702) a dán királyok történetéről⁹⁶, majd a *Historia Vinlandiæ Antiquæ* (1705) Vínlandról, a *Grænlandia Antiqua* (1706) Grönlandról, egy kisebb munkát a Feröer- és Orkney-szigetekről. Végül pedig 1711-ben élete fő művét, a *Historia rerum Norvegicarum*ot, négy kötetes Norvégia-történetét, amely a középkori *Heimskringla* óta az első összefoglaló munka volt Norvégia történetéről.⁹⁷

Þormóður fordításai, saját művei, valamint a püspökök kéziratgyűjteménye jelentették a valódi szemléletváltást a kontinens tudományos köreiben Izlanddal kapcsolatban. Þormóður hatalmas elismertést váltott ki a skandináv tudósok és kutatók körében, művei a 19. századig nagy hatást gyakoroltak az izlandi és a dán történészekre és kutatókra. Egyetlen hibája kritikátlan viszonyulása a múlt eseményeihez, amelyet a kortársak nem vettek észre, hanem csodálták munkásságát és általa Izland páratlan kulturális gazdagságát és sokszínűségét. Egyetlen ember volt, aki felfigyelt hibájára: nagyon jó barátja és koppenhágai kollégája, az izlandi Árni Magnússon.⁹⁸ A befejező alfejezet róla fog szólni, mivel ő volt az, aki feltette az izlandi reneszánsz fejére a koronát munkásságával.

⁹⁴ Þormóður Torfason. http://is.wikipedia.org/wiki/%C3%9Eorm%C3%B3%C3%B0ur_Torfason (2014. június 22.)

⁹⁵ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 182-183.

⁹⁶ SEELOW, Hubert: *Die isländischen Übersetzungen der deutschen Volksbücher: Handschriftenstudien zur Rezeption und Überlieferung ausländischer unterhaltender Literatur in Island in der Zeit zwischen Reformation und Aufklärung*. Reykjavík (Stofnun Arna Magnússonar) 1989, 19.

⁹⁷ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 183.

⁹⁸ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 183.

4. Izland a dán kulturális-tudományos érdeklődés csúcspontján – Árni Magnússon (1663-1730) és izlandi kéziratgyűjteménye Koppenhágában

Az eddigi alfejezetekben azokról volt szó, akik elősegítették Izland kulturális és tudományos felemelkedését, és műveikkel egyedülálló módon gazdagították Skandinávia és a világ irodalmát. Jelen alfejezet azonban arról a tudós férfiról szól, aki mindezen törekvéseket megkoronázta tevékenységével, és múlhatatlan érdemeivel a lehető legmagasabbra emelte Izland kulturális megítélését: a történetíró és professzor Árni Magnússonról (vagy humanista nevén Arnas Magnæusról).

Árni 1663-ban született Kvennabrekkában, Nyugat-Izlandon. Apja lelkész és helyettes seriff volt, és kiváló jogász. Hamar anyai nagyapjához, Ketill Jörundarson (1603-1670) lutheránus lelkészhez került Hvammurbe, aki kora egyik legtermékenyebb és legtehetségesebb izlandi írója volt, valamint nagy könyvgyűjtő is, így Árni kiskorától kezdve kiváló nevelést kapott. 1680-1682 között a skálholti latin iskolában tanult, amely időszakról pontos források nem maradtak fenn, de az igen, hogy a fő tantárgyak akkoriban a latin, a görög, a teológia és a liturgia voltak, így ezeket Árni biztosan elsajátította, valamint talán megtanult dánul is. 1683-1685 között a koppenhágai egyetemen teológiát tanult, majd számos, tudományos és egyetemhez köthető hivatalt és állást betöltött ezután élete végéig. Legfontosabb talán ezek közül, hogy közvetlen munkatársa lett Thomas Bartholin dán egyetemi professzornak és királyi *antiquarius*nak (1659-1690). 1685-ben egy évre visszatért Izlandra, ahol rengeteg kéziratot gyűjtött össze és vitt Koppenhágába 1686-ban. 1689-1690 között Svédországban és Norvégiában volt kéziratokat gyűjteni, Norvégiában pedig 11 hetet töltött együtt Þormóður Torfasonnal. Ezekben az években kezdte meg saját történelmi kutatásait és lett jó barátja Þormóðurnek. 1690-től Matthias Moth (1649-1719), a Dán Kancellária főtitkárának munkatársa lett, aki 1694-ben német területre küldte, hogy keressen anyagot Dánia egyháztörténetének megírásához; 1696-ban tért vissza Dániába. 1702-ben egy bizottság tagjaként Izlandra ment, hogy felmérje az ottani helyzetet és az ország népességét összeírja. A munka 1703-ban kezdődött és 1714-ig tartott; Árni időközben kétszer is Dániában volt (1705-1706, 1708-1709). 1712-1713 között volt utoljára Izlandon, élete hátralevő részét Dániában élte le. 1720-ig nem érkeztek meg az összegyűjtött anyagai, ezért csak ekkor tudta elkezdni kéziratgyűjteménye összeállítását. A gyűjteményt súlyos károk

érték 1728-ban, a nagy koppenhágai tűzvészben, amitől Árni megtört emberré vált. 1729-ben betegségbe esett, és megtörten, súlyos betegként halt meg 1730-ban.⁹⁹

Árni műveit illetően két példát érdemes igazán megemlíteni. Amikor még diák volt (1683-1685), segített Thomas Bartholinnek összeállítani és megírni az *Antiquitatum Danicarum* harmadik kötetét. Ám az a mű, ami halhatatlanná tette a nevét, az a hatalmas kéziratgyűjtemény, amit élete során gyűjtött össze és szerkesztett egységes korpusszá. 1712-ben kitört dán-svéd háború miatt csak 1720-ban tudta elkezdni gyűjteménye összeállítását, amelynek magvát két hatalmas gyűjtés alkotta: az egyik saját, 55 kötetnyi kézirat-tulajdona, a másik a Þormóður Torfason halála (1719) után megvásárolt 62 kötetnyi óriási kézirat-vagyon, amelyért rengeteg pénzt fizetett. Minden módot megragadott arra, hogy gyűjteményét növelhesse, mert elszántan küzdött azért, hogy hazája és Skandinávia kulturális örökségét minél szélesebb körben ismertté tegye. Két professzionális írnokot tartott, hogy a műveket másolják és rendben tartsák.¹⁰⁰

Ám az 1728. október 20-án bekövetkezett katasztrófa majdnem megsemmisítette élete fő művét és Skandinávia felbecsülhetetlen értékű iratait. Ekkora ugyanis egy hatalmas tűzvész pusztított Koppenhágában, amely végül Árni házát is elérte és a fél várost elpusztította. Árni nem vitette el a házából az iratokat, mert azt hitte, nem érhet el odáig a tűz. Későn eszmélt, és ezért nagy árat fizetett: bár rengeteg kéziratot és másolatot sikerült megmenteni, több száz pótolhatatlan, eredeti mű hamuvá lett a tűzben. Árni ebbe a veszteségbe betegedett bele és ez okozta sokak szerint a halálát is 1730-ban.¹⁰¹

A gyűjtemény megmaradt részét nevezik mai nap *Arnarnagæan Kéziratgyűjteménynek*. Ez a 1.372 dán, 2.895 norvég és 5.939 izlandi kéziratot (eredetiket és másolatokat egyaránt) tartalmazó hatalmas korpusz¹⁰² az, amely Dánia legbecselesebb gyűjteményeként volt számon tartva a 20. századig, és amelynek a legjelentősebb darabjait Dánia 1971-ben visszaadta Izlandnak. Ezzel egyidőben Reykjavíkban megalapították a

⁹⁹ HALLDÓRSSON, Ólafur: Árni Magnússon (1663-1730). In: DAMICO, Helen (ed.): *Medieval scholarship: biographical studies on the formation of a discipline Vol. 2: Literature and Philology*. New York (Garland) 1998, 33-41.

¹⁰⁰ EINARSSON, Stefán: i. m. 1957, 183.

¹⁰¹ KARLSSON, Gunnar: i. m. 2009, 159-160.

¹⁰² HALLDÓRSSON, Ólafur: i. m. 1998, 39-40.

Stofnun Árna Magnússonar á Íslandit („Ízlandi Árni Magnússon Intézet), amely az izlandi filológiai kutatások központja.¹⁰³

IV. Befejezés

Összefoglalásul annyi bizonyosan elmondható, hogy Izland Európa egyik páratlanul gazdag történelmi és kulturális örökségével rendelkező országa. A kora középkortól kezdve kiterjedt irodalmi és tudományos tevékenység folyt a szigeten, amely a reformáció után egész Skandináviában ismertté vált.

Izland azt a szerepet töltötte be kulturálisan a kora újkori Skandinávia életében, mint Európa sok országában a görög-római tudományos és irodalmi örökség. A sokáig elveszettnek vagy nem is létezőnek hitt hagyományaikat és ősi múltjukat ezen a messzi szigeten találták meg újra, amely egy kétirányú folyamat eredménye volt. A német és dán területekről érkező új eszmék és „állami” reformáció megteremtette az alapot, amelyre ráépült az izlandi reneszánsz lenyűgöző építménye. A kezdeti izlandi → dán kulturális érdeklődés egyre inkább átfordult dán → izlandi irányú érdeklődéssé, ahogy Izland kulturális kincseit lassanként teljesen felfedezték. Ez a folyamatot volt hivatott bemutatni ez a dolgozat.

¹⁰³ KARLSSON, Gunnar: i. m. 2009, 160.

Irodalomjegyzék

Monográfiák

BENEDIKTSSON, Jakob: *Arngrímur Jónsson and his works*. Koppenhága (Munksgaard) 1957.

BYOCK, Jesse: *Viking Age Iceland*. London (Penguin) 2001.

EINARSSON, Stefán: *A History of Icelandic Literature*. New York (The Johns Hopkins Press) 1957.

GLAUSER, Jürg: *Island. Eine Literaturgeschichte*. Stuttgart (Verlag J. B. Metzler) 2011.

ÍSLEIFSDÓTTIR-BICKEL, Vilborg Auður: *Die Einführung der Reformation in Island 1537-1565*. Frankfurt am Main (Peter Lang) 1996.

JESPERSEN, Knud J. V.: *A history of Denmark*. Basingstoke (Palgrave Macmillan) 2004.

JÓHANNESSON, Jón – BESSASON, Haraldur (transl.): *A History of the Old Icelandic Commonwealth. Íslendinga saga. University of Manitoba Icelandic Studies Vol. II*. Winnipeg (The University of Manitoba Press) 2006.

KARLSSON, Gunnar: *The History of Iceland*. Minneapolis (University of Minnesota Press) 2000.

LAUSTEN, Martin Schwarz: *A church history of Denmark*. Aldershot (Ashgate) 2002.

PUGLIESE, Cristiana: *Translation as Cultural Transfer: Challenges and Constraints*. Róma (Aracne) 2005.

ROECK, Bernd: *Migration und Kulturtransfer in der frühen Neuzeit*. Göttingen (V&R unipress) 2010.

SEELow, Hubert: *Die isländischen Übersetzungen der deutschen Volksbücher: Handschriftenstudien zur Rezeption und Überlieferung ausländischer unterhaltender Literatur in Island in der Zeit zwischen Reformation und Aufklärung*. Reykjavík (Stofnun Arna Magnússonar) 1989.

Tanulmányok tanulmánykötetekben

ASCHE, Matthias: Zentrum und Peripherie in der Geschichte Nordeuropas im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung – Versuch eines Problemaufrisses. In: ASCHE, Matthias – SCHINDLING Anton (hgg.): *Dänemark, Norwegen und Schweden im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Nordische Königreiche und Konfession 1500 bis 1660*. Münster (Aschendorff) 2003, 13-27.

EGGERTSDÓTTIR, Margrét: From Reformation to Enlightenment. In: Neijmann, Daisy (ed.): *A History of Icelandic Literature. Histories of Scandinavian Literature Vol 5*. Lincoln & London (University Press of Nebraska) 2006, 174-251.

HALLDÓRSSON, Ólafur: Árni Magnússon (1663-1730). In: DAMICO, Helen (ed.): *Medieval scholarship: biographical studies on the formation of a discipline Vol. 2: Literature and Philology*. New York (Garland) 1998, 33-44.

NYBERG, Tore: Das religiöse Profil des Nordens – Die Entwicklung von Kirchlichkeit und Frömmigkeit in den skandinavischen Ländern vom Späten Mittelalter bis zum Konfessionellen Zeitalter. In: ASCHE, Matthias – SCHINDLING Anton (hgg.): *Dänemark, Norwegen und Schweden im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Nordische Königreiche und Konfession 1500 bis 1660*. Münster (Aschendorff) 2003, 245-311.

OLESEN, Jens E.: Dänemark, Norwegen und Island. In: ASCHE, Matthias – SCHINDLING Anton (hgg.): *Dänemark, Norwegen und Schweden im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Nordische Königreiche und Konfession 1500 bis 1660*. Münster (Aschendorff) 2003, 27-106.

PETÚRSSON, Sigurður: Latin Teaching in Iceland after the Reformation. In: EKREM, Inger – JENSEN, Minna Skafte – KRAGGERUD, Egil (ed.): *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*. Oslo (Scandinavian University Press) 1996, 106-123.

Évkönyvek

HERMANNSSON, Halldór: *Icelandic books of the sixteenth century (1534-1600)*. *Islandica* Vol. IX. Ithaca (Cornell University Library) 1916.

HERMANNSSON, Halldór: *Icelandic books of the seventeenth century (1601-1700)*. *Islandica* Vol. XIV. Ithaca (Cornell University Library) 1922.

Internetes oldalak

Þormóður Torfason.

http://is.wikipedia.org/wiki/%C3%9Eorm%C3%B3ur_Torfason (2014. június 22.)